

הרב אברהם מייזעלס

מח"ס מטבע שטבעו חכמים ג"ח
מאנטריאל קאנאדא

הפתגם ומקורו

רשימת המאמרים ופתגמים השגורים ונודעים בלשון בני אדם ולא נמצאים בש"ס ובמדרשים כהאי לישנא ששנו חכמים ומקור מקומם טהור בלישנא אחרינא כעין זה וכיוצא בו

א. איזהו אשה כשירה, כל שעושה רצון בעלה.

רמ"א אבן העזר סוס"י ס"ט כ' וז"ל אמרו רז"ל אין לך כשירה בנשים אלא אשה שעושה רצון בעלה. ומקורו בתנא דבי אליהו פ"ט, ובתשו' כרם שלמה אה"ע סוס"י מ"א מסיים בזה, אך אשת חיל כזאת מי ימצא. – ולהעיר בלשון הרמ"א, אמרו רז"ל, על מאמר שבתדב"א.

ב. איזהו חכם המכיר את מקומו.

מובא בראשית חכמה, שער ענוה פ"ז, ובעין זה במשנה, סנהדרין פ"ד מ"ד, ושלוש שורות של תלמידי חכמים יושבין לפנייהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו, וברע"ב פי' לפי שכסדר חכמתם היו מושיבים אותם, לפיכך הי' כל אחד צריך להכיר את מקומו, ובפרק"א, א' ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, המכיר את מקומו. וכע"ז בפסחים קיט ע"א, המכיר מקום חבירו בישיבה. ובתמיד ל"ב ע"א. איזהו חכם הרואה את הנולד.

ג. אין אדם מת וחצי תאותו בידו.

לשון המדרש, קהלת פרשה א' אות י"ג, א"ר יודן בשם ר' איבו, אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אלא אן אית לי' מאה בעי למעבד יתהון תרתי מאוון, ואן אית לי' תרתי מאוון בעי למעבד יתהון ארבעה מאה ובמגורת המאור בהקדמה הגירסה, אין אדם נפטר מן העולם וכו'. – ומכאן יוצא מקור השגור בפי הבריות! מי שיש לו מנה רוצה מאתים.

ד. אין אדם נעשה שוטר מלמטה אלא אם כן נעשה רשע מלמעלה.

מובא בבעל הטורים פ' במדבר א' נ', ובעין זה בפיה"מ להרמב"ם מס' אבות פ"א מ"י, וז"ל כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור מלמטה נעשה רשע מלמעלה, ובעין זה בלשון הש"ס סנהדרין (ק"ג ע"ב) כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה רש מלמעלה. ובדקדוקי סופרים שם הגירסא, כיון שנעשה אדם ראש ושר מלמטה נעשה רשע מלמעלה, ועי' בתשו' יעב"ץ ח"ב סי' ס"ח). ובדומה איתא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו אין אדם יושב בישיבה של מטה, אא"כ יושב בישיבה של מעלה.

ה. אין אומן בלא כלים.

מובא בפמ"ג לאו"ח באגרת הראשונה, ובעין זה באבות דרבי נתן, פכ"ב א', חכם וירא חטא

מדהו, הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו, חכם ואין ירא חטא מדהו, הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. ובשו"ת מהר"ם ב"ב סוס"י קי"ט כ' אומן שאין לו כלי אומנתו בידו דומה להדיוט.

ו. אין אורח מכניס אורח.

לשון הגמרא בבא בתרא צ"ח ע"ב, בשם בן סירא, הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין, וקל מסובין חתן הדר בבית חמיו, וקל מוחתן אורח מכניס אורח, וקל מאורח משיב דבר בטרם ישמע, שנא' משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה.

ולהעיר בזה דבר נכון מה שאמר בזה הקדושת ציון מבאבוב זצ"ל רמז נפלא, במ"ש רש"י על יעקב אבינו בלשון והלא קל שבקלים אינו אומר כן, כיון שיעקב אבינו הי' דר בבית חמיו לבן הארמי, על כן נקרא קל שבקלים כמ"ש בגמ' וקל מזה חתן הדר בבית חמיו, ודפח"ח.

וכעין זה בדר"א זוט"א פ"ח, אורח מכניס אורח הרי זה מגונה, ולציין מ"ש במג"א סי' קס"ח סק"ד דאין בעה"ב מקפיד אם אורח אחד נותן לחבירו, אף גם כ' ברשב"א ברכות מ"ו ע"ב, דאם הסעודה נעשה לכבוד האורח, נקרא האורח בעל הסעודה, ובעל הבית כאורח.

ז. אין הקב"ה מונה הדפין אלא השעות.

מובא בפלא יועץ אות ל', ובכף החיים סי' כ' א"ו, ובמכתב בבית אהרן, קראלין.

ח. אין חכם כבעל נסיון.

מובא בעקידה שער י"ד, ובמאור עינים סו"פ נשא, ועיין בשו"ת חת"ס יו"ד סי' ע"ה שכ' הנסיון הוא עד נאמן יותר מכל הסברות הבניות על ראיות.

ט. אין ישראל נגאלין אלא בזכות האמונה.

כעין זה כ' בפס"ז נצבים ל' י', אין ישראל נגאלין אלא מתוך שכפרו בעבודה זרה.

י. אין לך דבר שעומד בפני הרצון.

כעין זה בזוה"ק תרומה, קס"ב, כל מלין דעלמא לא תליין אלא ברעותא, וכלשונו בר"ח שעה"ק פי"ז.

יא. אין למידין הלכה מפי מדרש.

כעין זה בגמ' ב"ב ק"ל ע"ב, וכן הוא בירושלמי פאה פ"ב סוה"ד, ת"ר אין למידין הלכה לא מפי למוד ולא מפי מעשה, עד שיאמרו לו הלכה למעשה. ועיין מג"א אור"ח סי' קכ"ח ס"ק כ"ט.

יב. אין מגלין אלא לצנועים.

ובלשון הגמרא, קידושין ע"א ע"א, אין מוסרין אלא למי שהוא צנוע, ובמנחות צ"ט ע"ב מוסיף ודבר זה אסור לאמרן בפני עם הארץ, וכלשונו ברשב"ם שמות ג' י"ד, עה"פ זה שמי לעלם.

יג. אין מלך בלא עם.

מובא ברבינו בחיי פ' וישב, ובס' כד הקמח לר"ה, וכעין זה בפרד"א פ"ג. ובלשון הפסוק (משלי י"ד כ"ח) ברוב עם הדרת מלך.

יד. אין מקשין באגדה.

מובא במורה נבוכים בהקדמה בסופו. ובתשובת הגאונים, זכרון לראשונים סי' שנ"ג מובא בלשון ת"ר וגו'.

טו. אין משיבין על הדרש.

מובא בפענח רזא ז' א', ובתולדות יצחק ה'.

טז. אין נביא בעירו.

מובא בתשובת חת"ס חו"מ סי' כ"ב בלשון אמרו חז"ל, וכן הוא במהר"י יעב"ץ, אבות פ"ג מ' ט"ו ובס' אהבת עולם למהר"ש אלגזי עמוד כ"ה, וכעין זה נמצא מאמר בס' מלאכת מחשבת, לך. – לא יתגדל שם האדם השלם, אלא חוץ לעיר מולדתו – וציינו כע"ז בגמ' שבת קמ"ה ע"ב, במתא שמאי, בלא מתא תותבאי, וכן ציינו לירושלמי תענית ד' ב', ולמה לא מינתי בגין דצווחין עלויי בצפרון "ציפוראי", וכן הביאו לראי' מספר שמואל א' י"ט כ"ד, שתמהו שם על שאול בהתחילו לנבא, ואמרו עליו "הגם שאול בנביאים" ומזה נראה שאין נביא לעירו.

יז. אין עניות בציבור.

מובא ברבינו חננאל הוריות י' ע"ב, בלשון אין ציבור עני, וכעין זה בירושלמי גיטין ג' ז'. לית ציבור כולי' מיעני. וכעין זה בגמ' שבת ק"ב ע"א, אין עניות במקום עשירות.

יח. אין שוטה מרגיש.

בלשון הגמ' שבת י"ג ע"ב, אין שוטה נפגע, וברש"י נדה ג' ע"א כ' שאינה מבינה להרגיש.

יט. אין שמחה כהתרת הספיקות.

מובא במצודות משלי ט"ו ל', ובפמ"ג, משבצות סי' תרפ"ב, – ובפמ"ג אשל אברהם סי' תר"ע כתב, מי שלא טעם טעם שמחת התרת הספיקות, לא טעם טעם שמחה מעולם.

כ. אינש באינש פגע, טורא בטורא לא פגע.

מאמר העולם ולא נמצא בשום מקום, ויש שאמרו בנוסח, תורא בתורא לא פגע, ובס' מראה המוסר דף כ"ב נאמר "החכם יחשוב בנפשו, ההרים לא ימושו, והאנשים יפגשו" ועיין בדברי תורה להגה"ק ממנוקאטש וצ"ל מהדורא ד' אות נ"ח מ"ש בזה דבר נחמד ונעים, ועיין בשארית ישראל וילעדניק (מהדורת מכון אור ישראל עמ' פג), פירוש ע"ז מהבעש"ט הק' זי"ע

– וכנראה שהמאמר נסמך על לשון הגמ' חולין ז. גבה טורא ביינהו. ומפי השר ר"ש ווערטהיימער ז"ל נאמר, הר אינו פוגע בכבוד הר אחר, אבל בטבע של האדם לפגוע אחד בכבוד חברו.

כא. אם לא יועיל לא יזיק.

מובא בשבט מוסר ריש פרק ט', ובמחיר יין להרמ"א בהקדמה, ובפי' קרקשקש בסוף הקדמה למו"נ.

כב. אם קבלה הוא נקבל.

לשון אבן עזרא ס"פ לך. ובגמרא יבמות ע"ו ע"ב איתא אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה.

כג. במקום שאין מכירין, מותר לומר צורבא מרבנן אנא.

בלשון הגמרא, נדרים ס"ב ע"א, באתרא דלא ידעי לי', שרי לי' לצורבא מרבנן למימר, צורבא מרבנן אנא, וכן איתא שם, שרי לי' לאינש לאודעי נפשי' באתרא דלא ידעי לי', ורש"י שם נקט הלשון "במקום שאין מכירין אותו".

כד. בן עשרים ובה ימות.

לשון המאירי באבות ה' י"ד, וכן בבית הבחירה יבמות פ' ע"א, ובתיקון מדות הנפש בפתיחה, והמאירי כתב בזה חידוש נפלא, שאם אדם נולד בחודש השמיני, עדיין יכול להמשיך בחייו עד בן עשרים ובה ימות, עיי"ש בפנים.

כה. ברא כרעיה דאבוה.

לשון הגמ' עירובין ע' ע"ב, יורש כרעי' דאבוה הוא, ובתוס' יבמות ג' ע"א ד"ה מקמי, כ' שהבן כרעי' דאבוה הוא, וברשב"ם ב"ב מ"ב ע"א כ' שהכל יודעים שדרך הבן לירש את האב, ועיין בשו"ת רמ"א סי' כ"ו.

כו. במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד.

כן הוא הלשון במגיד משרים ס"פ ויקהל. ובגמרא ברכות ל"ד ע"ב וסנהדרין צ"ט ע"א הלשון מקום שבעלי תשובה עומדים שם, צדיקים אינם עומדים שם, וכן איתא בזה"ק ויקרא ט"ז ב'. ואולם בזהר שמות ק"ו א' איתא אפי' צדיקים גמורים לא יכולין למיקם תמן.

כז. גדולה לגימא שמקרבת דעתו של אדם.

ובגמרא סנהדרין ק"ג ע"ב, הלשון, גדולה לגימא – שמרחקת את הקרובין ומקרבת הרחוקין ומעלמת עינים מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל, ושגגתו עולה זדון. וע"ד אגב נעתיק מ"ש בס' שפתי צדיקים על זה המאמר, דהנה לפעמים אנו רואים שאדם

עושה איזה מעשה הנראה לשני פנים שאין יכולים לעמוד על סוף דעתו אם לבו לטוב או להיפוך, אזי ע"י הלגימא, הוא האכילה ושת"י שנותן לו יכול לדעת מה דעתו נוטה, ומה בלבו, מה טיבו של פלוני, הלנו הוא אם לצרינו, והוא מכוון למאמר החכם "שעת אכילה, שעת מלחמה" דהיינו שאז נתבלבל דעתו ונתגלה מה שבלבו.

כה. גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרייה.

חסר בש"ס, ונמצא רק בעין יעקב סוף מס' ברכות.

כט. גיד הנשה יחזור להתירו לעתיד לבוא.

כן כתוב בשו"ת בנין שלמה, מע' גיד הנשה, ומובא בשדי חמד מע' ג' כלל ע"ו, עיישה"ט.

ל. גירסא דינקותא לא משתכחא.

בלשון הגמ' שבת כ"א ע"ב, נפק"מ לגירסא דינקותא. פרש"י, מתקיים יותר משל זקנה.

לא. גזירה הוא מן השמים.

בלשון הגמ' שבת ל' ע"א, וכן בפתיחה למדרש איכה, אות כ"ד, גזירה הוא מלפני, ובמדרש משלי פכ"ה איתא, גזירה שיוצאה מפי המלך אינו יוצאה לכתחילה אלא מלפני הקדוש ברוך הוא.

לב. דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר.

מקורו בתוס' כריתות י"ד ע"א ד"ה אלא, בשם ירושלמי פ"ג דר"ה, על קרא, היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, – ובלשון, דב"ת עניים הן במקומם ועשירים במקום אחר.

וכדאי להוסיף על זה מה שאמר הרה"צ רבי איציקל מפעשעווארסק זי"ע שאחד מן הסגולות לעשירות הוא, כאשר עוסק בלימודו במסכת במקום אחד, ובתוס' ציין גמרא אחרת בזה הענין במקום אחר, שילך לחפש במקום השני מה שכתוב שם וילמדו אותו ביחד, ועי"ז יזכה לעשירות כאמור, עניים במקומם ועשירים במקום אחר, ודפח"ח.

לא. דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב.

מובא בשלה"ק שער האותיות בשם ר"ת ובאלשיך פ' ואתחנן עה"פ על לבבך, נועם אלימלך פ' תולדות, שירת ישראל לר' משה אבן עזרא, דקנ"ו. וכעין זה בגמרא ברכות ו' ע"ב, כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, ובעץ יוסף שם סי' כה כ' וי"ל כי דברים היוצאים מן הלב וכו' ולזה דברי ירא שמים נכנסים ללב השומעים. ובמבחר הפנינים שער החכמה, כ' כשיצא הדבר מן הלשון מבלי הלב, לא יעבור האוזן. וכעין, דבר שפתים אך למחסור.

לב. דברים של מה בכך.

ובלשון הגמרא שבת ק"נ ע"ב, חשבונות של מה בכך.

לג. די לחכימא ברמיזא.

בלשון המדרש משלי כ"ב, לחכימא ברמיזא, לשטיא בכורמיזא [אגרוף] – עד בלי "די", והבן. ובווה"ק בראשית דף כ"ו איתא ודא איהו רמז, ולחכימא ברמיזא.

לד. דכירנא כד הונא טליא.

השון "דכירנא" איתא בפסחים קט"ז ובחולין קל"ז. ויש בגמ' ב"ב צ"א הלשון, נהירנא כדהו מטילין טליא, ובגמרא מגילה ה' ע"ב איתא, כי הוינא טליא.

לה. דעת בעל הבית הוא היפך דעת תורה.

לשון הסמ"ע חו"מ סי' ג' סקי"ג כך הוא, בתשובת מהרי"ו סי' קמ"ז כתב למהר"ש ז"ל – ואם תשמע לעצתי לא תשב אצל הקהל בשום דין, דידעת שפסקי הבעלי בתים ופסקי הלומדים הם שני הפיכם, ואמרו בפרק זה בורר, כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים, לא היו יושבים בדין אא"כ היו יודעין מי ישב עמהם. ובעי"ז במהרש"א ב"ב ע"ט ע"א אדם תועה מדרך השכל כי שכלו של אדם תועה ויסכל בכמה דברים. אבל התורה הוא דרך השכל של יכשל בו.

לו. דרך ארץ קדמה לתורה.

במדרש ויק"ר פ"ט אות ג' איתא כ"ו דורות קדמה דרך ארץ את התורה, הה"ד לשמור את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ. ואח"כ עץ החיים זו תורה. וכ"כ בתדב"א בתחילתו. ובתוס' ישנים יומא פ"ה ב', כ' רגיל רבינו יעקב לומר דתלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ, מדקתני (אבות פ"ב) יפה ת"ת עם דרך ארץ, אלמא דדרך ארץ עיקר. וכן מובא בהגהות מיימונית פ"ג מה' תלמוד תורה.

לז. האי מאן דדמיך בריש שתא דמיך מזוליה.

כן מובא בדרכי משה טואו"ח סי' תקפ"ג בשם ירושלמי – ולא נודע מקומו, ובשלה"ק מס' סוכה, עמוד השלום וכן בס' עמק הברכה סי' ע' לאביו הר"ר אברהם, כתוב וז"ל, אמרינן בירושלמי, האי בר נש דדמיך בריש שתא ודיינין יתיה וכו', ולא דוקא שישן אלא כל שהוא יושב בטל אע"פ שהוא ער, ישן קרי לי', הואיל ואינו עושה מעשה טוב ביום דין, עבדה"ק – ומזה יוצא המאמר השגור בפי הבריות! "יושב בטל כישן דמי" והוא מובא במג"א ריש ה' ראש השנה, סי' תקפ"ג.

לח. האי עלמא כבי הילולא דמיא.

בלשון הגמ' עירובין נ"ד ע"ב חטוף ואכול, חטוף ושתי, דעלמא דאזלינן מיני' כהלולא דמיא, ובעין יעקב הלשון "כבי הילולא", וברש"י שם, היום ישנו ולמחר אינו, דומה לחופה שחולפת והולכת מדר.

לט. האמת עד לעצמו.

מובא באדני כסף א' דס"ו, וכעין זה בגמ' סוטה ט' ע"א, בלשון, ניכרים דברי אמת. ובדומה!

מ. האמת יורה דרכו.

מובא בשמונה פרקים להרמב"ם ד', בלשון "האמת יעשה דרכו", וכלשונו באבע"ז משלי ט' א', ובדומה!

מא. האמת לא ביישנית ולא פחדנית.

מובא בשו"ת חוט המשולש סי' ה', ובתשובת הרשב"ץ סי' תק"ט. וע"ד אגב, בשו"ת השיב משה אה"ע סי' ע"ג, כ' שקר אין לו רגלים ואין לו שום קיום, וברית כרותה שתיכף כרגע כשיוצא האמת ונתגלה, שוב אין לו קיום להשקר ונתבטל, דקושטא קאי ושיקרא לא קאי, ודפח"ח.

מב. ההכרח לא יגונה ולא ישובח.

מובא במהרש"א ג' פעמים בש"ס, ב"ב פ' ע"א, ובחולין ז', ובגדה ט"ז, וגם בפנים מאירות נ' כ"ב. וביסודו האמור במשלי (ו' ל') לא יבוזו לגנב כי יגנב, למלאות נפשו כי ירעב.

מג. החושד בכשרים פסול לעדות.

מובא בשו"ת מהר"ם בר ברוך, סי' תתק"כ. ובאותו ענין יש מאמר הרגיל בפי הבריות! אשרי מי שחושדין אותו ואין בו, ובגמ' שבת קי"ח ע"ב, הלשון "יהי חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו.

מד. המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב.

מובא בפני"ב מ"נ ט', מהרי"ט כתובות ק"ג ע"ב, תוי"ט סנהדרין פ"י מ"ב, הגהות יד שאול יו"ד סי' שמ"ה, שו"ת מהרי" אסאד, יו"ד סי' שנ"ה, שבט מוסר פכ"ב, וציין לרש"י בפסוק ואך את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו. ובעל לחם שמים סנהדרין פ"ז ציין למס' שמחות ריש פרק ב', המאבד את עצמו בדעת. אין מתעסקין עמו בכל דבר. – ומקור להמאמר מצאו במדרש שוחר טוב על תהלים, מזמור ק"כ, דאיתא שם, וכן אתה מוצא בדואג שהרג את עצמו ואין לו חלק לעוה"ב, וכן נמצא מאמר בתדב"א פ"ו וז"ל כל הקץ בחיים טובים אין לו חלק לעולם הבא, וחידוש בזה נמצא בבשמים ראש סי' שמ"ה. ועיין בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, בענין אחיתופל, עיי"ש בקרבן העדה.

מה. המתחיל במצוה אומרים לו גמור.

בירושלמי פסחים פ"י ה"ה, הלשון, מכיון שהתחיל במצוה אומר לו מרק (גמור, כמו בא אחר ומירק שחיטה על ידו, קה"ע). וברש"י עקב ח' א', אם התחלת במצוה גמור אותה, שאינה נקראת המצוה אלא על שם הגומרה, ולציין מ"ש בפס"ז שמות ט"ז המתחיל דבר הוא העיקר, ובמד"ש ד' ב' וכן בעקידה, בראשית כ' "ההתחלה הוא יותר מחצי הכל".

מו. הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל.

מקורו בזה"ק נשא, קל"ד ע"א, קם רבי אלעזר פתח ואומר, הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה בהיכל. ומובא במהר"ם שיף סוף מס' חולין בהדרושים נחמדים, ובמהרש"א ברכות ה'

ע"ב, ד"ה אי משום תורה. ועיין במדרש תלפיות, ענף בן זכר, ובשו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד, או"ח סי' כ"ג. ובתרגום קהלת פ"ט פ"ב איתא כולא במזלא תליא.

מז. המפורסמות אינן צריכות ראייה.

מובא בשבט מוסר פל"ז, ובסו"ס הערוך יש חרוז מר"א בחור, ושם כ' למפורסמות, אין צריך אות. ובמלות הגיון להרמב"ם ריש שער ח' נאמר, המשפטים אשר יודעו ולא נצטרך אל ראי' על אמיתתם, ארבעה מינים, המחויבים, והמושכלות הראשונות, והמפורסמות, והמקובלות.

מח. העולם דומה לסולם זה עולה וזה יורד.

במדרש תנחומא מטות ח' איתא הקב"ה יושב ועושה סולמות, מעלה לזה ומוריד לזה, לכך נאמר, כי אלקים שופט זה ישפיל וזה ירים – נוטל נכסים מזה ונותן לזה. וכ"ה בבמ"ר כ"ב ז', ושם איתא עוד, ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם, באף שהוא מביא לזה מרומם את זה, ובפי' מהרז"ו, כשמשפיל אדם זה מגביה אדם אחר לעומתו, וכשאנו רואים שהגביה לאחד, בהכרח שהשפיל לאחד, ע"ד שכתוב, אמלאה החרבה, ולהעיר שזה עושה הקב"ה בכבוד אבל לא בממון, והבן.

מט. הרגל של כל דבר נעשה שלטון.

מבוא בחינוך מצוה תצ"א, חיבור התשובה למאירי, מ"א פ"ג, וכן בצעטיל קטן להנוע"מ, אות ט"ז. ובדומה!

נ. ההרגל נעשה טבע שני.

שבילי אמונה, נתיב ד', שביל ב' ובמלאכת מחשבת פ' תזריע, וכן "ההרגל יעזור עיני חכמים", מובא בצוהר התיבה, בהקדמה, ובדומה! ההרגל יעשה אומן, וכן "ההרגל שלטון על כל דבר" מובא בתשבי ערך רגל.

נא. הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו, והבורח מן הכבוד הכבוד רודפת אחריו.

מובא במסילת ישרים סו"פ כ"ב, כצורתו, וכעין זה בגמ' עירובין י"ג ע"ב, כל המחזור על הגדולה, גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה, גדולה מחזרת אחריו. ובר"ח שם הגירסא, כל המחזור אחר שררה השררה בורחת ממנו וכו'. ועיין במהרש"א ב"ק פ' ע"ב. ובמדרש תנחומא, ויקרא ג', כל מי שרודף אחר שררה בורחת ממנו, ובילקוט שמעוני, שמואל קי"א, כל מי שבורח מן השררה, השררה רודפת אחריו. ובירושלמי ע"ז פ"ג סוף ה"א, יבוא מי שרץ אחר הכבוד, אחר זה שבורח מן הכבוד, ובזוה"ק ריש פ' קרח, כל דרדיף בתר דלאו דידיה, איהו עריק מקמי'.

נב. הרוצה לשקר ירחיק עדותו.

מבוא ברא"ש מס' שבעות פ"ו סי' י"ג, ובלשון ירחיק עדי, ובוויכוח הרמב"ן דף ל"ג כ'

הרוצה לכזב ירחיק עדין.. ובמת"כ לב"ר י"א ה', הביא הלשון, מרחיק עדותו.

נג. וברכתך בכל אשר תעשה.

ובלשון הפסוק ראה ט"ו י"ח, וברכך ה' אלקיך בכל אשר תעשה. ובספרי שם, יכול אפי' עומד בטל וגו'.

נד. ויחכם מכל אדם, ואפילו מן השוטים.

מאמר העולם בשם המדרש, מובא בכנה"ג ח"א ע' קמ"ה, ועיין במדרש שוחר טוב, תהלים ל"ד ע"מ ששאל דוד המלך להקב"ה, אבל השטות שבראת מה הנאה יש לפניך. ולציין לשון הזוה"ק תזריע מ"ז ע"ב, אלמלא לא אשתבח שטותא בעלמא לא אשתמודע חכמתא – חיובא הוא על בר נש דאוליף חכמתא למילף זעיר מן שטותא ולמנדע לה, בגין דאתי תועלתא לחכמתא בגיני'.

נה. זכר לחורבן.

לא נזכר בש"ס, וכע"ז בבא בתרא ס' ע"ב, וברש"י שם, אין מסיירין בית, משום אבל ביהמ"ק.

נו. חזור חזור ואל תצטרך לבלזור.

מקורו בספר הפליאה לבעל הקנה, בראשית, בלשון חזור חזור, יפה מבלזור. ומובא בס' מעשה טובי'. ועיין בפר"ח יו"ד סי' נ"א סק"ה, הרבה פעמים מלעיטין התרנגולת זה הבלזור מפני שמועיל הדבר לזכירה.

נז. טעות לעולם חוזר.

בשו"ע חו"מ סי' רל"ב א' איתא, המוכר לחבירו במדה במשקל או במנין וטעה בכל שהוא חוזר לעולם שאין אונאה אלא בדמים אבל בחשבון חוזר, ובלשון הגמ' גיטין י"ד ע"א "כל קנין בטעות חוזר", וברמב"ם ה' מכירה רפט"ו, טעה בכל שהוא חוזר לעולם.

נח. יהלך זר – ולא – פיק, "ולא", ואם אין זר, "פיק" תהלל את עצמך.

בתשובת הרשב"א הראשונה סי' פ"ד, וכן בכפתור ופרח פמ"ד, הביאו מאמר חז"ל שלא נמצא, אמרו לי' לרב פפא, מה שמך, אמר להו, רב פפא, א"ל והא כתיב (משלי כ"ז ב') יהלך זר ולא פיק, אמר, אם אין זר – פיק. וד"ז מובא במהרש"א נדרים ס"ב, מדעת עצמו. ומקורו בווה"ק בלק קצ"ג שכ' והא כתיב יהלך זר ולא פיק, ואם לא זר, פיק. ועיי"ש דהיינו אם הוא במקום שאין מכירים, יפתח פיו בתורה, ואז "פומא הודע לבני נשא מן הוא". ובמדרש תהלים קי"ח איתא אין נאה לאדם שיאמר שהוא טוב על עצמו, אלא אם אחרים מעידין עליו.

נט. ישועת ה' כהרף עין – תשועת ה' כהרף עין.

אין זה פסוק. מובא בסדר הזיום לליל הסדר, מדרש לקח טוב על מג"א אות יז, ובסידור

לרס"ג עמוד נ"ה כתב, וכהרף עין תושיע את כולם. ונזכר בפיוט לשפתי רננות בסופו בלשון עזר יביא א-ל מאין לראות עוזך בבית היין, ואם רב עווני כמעשה קין, ישועת ה' כהרף עין. והמאמר "תשועת ה' כהרף עין" מובא במד"ש אבות פ"ה מ"ד, צוואת יש נוחלין אות י"א. מאור עינים סוף פ' נשא ובפ' האזינו ד"ה למען ידעו – דהיינו תשועת השכינה. ובספורנו מקץ מ"א כ' תשועת ה' נעשית כמו רגע.

ולהעיר לפלא, כי הרף עין היינו "א אויגן בליק" והחוקרים עמדו למנין אשר האדם עושה בעיניו ח"י בליקן בכל רגע, ויש ששים רגעים לשעה, ונמצא בסך הכל ח"י פעמים ששים עולים לתת"פ חלקים, ועל כן חלקו הכז"ל תת"פ לשעה, ואף גם כ' בראשית חכמה (שער היראה פ"י אות כ"ו) שבשעה אחת האדם מנשים אלף ושמונים נשימות, ונמצא שהראי' והנשימה באים כאחד, וכמו שאמר רבי יוסי בברכות ב' ע"ב, בהשמ"ש כהרף עין זה נכנס וזה יוצא, וכן בוא יבוא הישועה מה' כהרף עין. וזהו כמ"ש ילקוט שמעוני ריש פ' נצבים, כך הרשעים אובדין מן העולם כהרף עין, ונושע תשועת עולמים. ומרן רביה"ק ז"ע בדברי יואל פ' צו (דף קכג) פירוש ע"ז המאמר, ישועת ה' תלוי כהרף עין, עיישה"ט ודפח"ח.

ס. כבדהו וחשדהו.

מאמר העולם, וכעין זה במס' דרך ארץ סוף פ"ה, ובמס' בלה רבתי פ"ט, לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כלסטים, והוי מכבדם כר"ג, וע"ז יש מי שאמר הכוונה כרבי גמליאל, או כריש גלותא.

סא. כביכול

לשון הזה מובא כמ"פ בש"ס ובמדרשים, ורש"י רגיל לפרש, נאמר בהקב"ה כבאדם שיכול להאמר כן. ובפחד יצחק, ערך כביכול, כתב, שהוא נוטריקון, כ"י באדם י'אמר כן ו'לא ל'אלו-ה'. ולהעיר שבספרי ספרד נרשם כ"ב יכו"ל בשני תיבות.

סב. כל הכועס כאילו עובר עבודה זרה.

לשון הרמב"ם פ"ב ה"ג מה' דיעות, בשם אמרו חכמים הראשונים. וכ"כ בפד"מ אבות פ"ב ה"י, ומצאו את הפתגם במדרש "לעולם" פט"ו, לעולם ישתדל אדם לפרוש מן החימה ומן הכעס, שכל הכועס כאילו עובר עבודה זרה, וגם בזה"ק בראשית כ"ז ע"ב כתוב מפורש, והא אוקמוה כל הכועס כאילו עובר ע"ז. וכן בזה"ק חדש, במדרש הנעלם פ' נח, גם זה המאמר מובא במהרש"א שבת ל' ע"ב ד"ה שכועס הקב"ה, וכעין זה בגמ' שבת ק"ה ע"ב, המקרע בגדיו בחמתו – יהא בעיניך כעובד עבו"ז, וכע"ז בירושלמי שקלים פ"ב ה"ה, עיי"ש בתקלין חדתין.

סג. כל המקדים שלום לחבירו מאריכין לו ימיו ושנותיו.

לשון זה מובא בישועת יעקב יו"ד סי' קמ"ח, וכעין זה במדרש תנחומא סו"פ יתרו, המטיל שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו עאכ"ו שיאריכו ימיו ושנותיו. ובגמ' יבמות ק"ט ע"א, בהבאת שלום – אר"א כתיב הכא בקש שלום ורדפהו, וכתיב התם רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד.

סד. לא איברי לילה אלא לגירסא.

בגמ' עירובין ס"ה ע"א, אר"י לא איברי לילה אלא לשינתא, ארשב"ל לא איברי "סיהרא" (אור הלבנה) אלא לגירסא.

סה. לא עביד קודשא בריך הוא ניסא למינגא.

מאמר זה איתא בכמה ספרי דרוש וחסידות, וכעין זה בווה"ק מקץ ר"א ע"ב, אלין תרין ניסין לאו אינון למגנא. וגם בדומה בדרשות הר"ן דרוש ח', וכצורתו מובא כמ"פ ביש"מ עה"ת, עיין פ' אמור, ד"ה ולי נראה.

סו. לאו מר בר רב אשי חתים עלי'.

ובלשון הגמרא, יבמות כ"ב ע"א, לאו מר בריה דרבנא חתים עליהו, (ושם מדבר מרב אשי).

סז. לב מלכים ושרים ביד ה'.

אין זה פסוק, ובמשלי כ"א, לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו, וכצורתו נאמר בסליחות של יום ד' לעשיית, "פלגי מים בידך לב מלכים ושרים, הטו לבם לצדק מישרים.

סח. ליכא מידי דלא רמיזי באורייתא.

ובלשון הגמרא תענית ט'. מי איכא מידי דכתיבי בכתובי, דלא רמיזי באורייתא. ובזוה"ק פנחס רכ"א ע"א כתובים דברים נוראים על זה. – כמה תקיף חילא דשמא קדישא תקיפא בכל ארעא, וכמה חביבין מילי דאורייתא, דלית לך מלה זעירא דלא תשכח לה באורייתא, ולית מלה זעירא דאתיא באורייתא דלא נפקת מפומי דקב"ה. – והן הנה הדברים הכתובים בפתיחת הרמב"ן על התורה, וז"ל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחילת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקב"ה לאזנו של משה, כענין שנאמר (ירמי' ל"ו י"ח) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו, עכל"ק. וכלשונו מובא בחת"ס יו"ד סי' שמ"ט ובשבות יעקב ח"א סי' כד.

סט. למה נקרא שמו חזיר, שעתיד הקב"ה להחזירו לישראל.

ביפ"ת ויקרא פי"ג סי' ג', וכן בס' ערכי הכינויים לבעל סה"ד, ערך חזיר, כתבו, שמאמר זה לא הי' ולא נברא, ולא נמצא בשום מדרשים, ובריטב"א קידושין מ"ט ע"ב כתב דקאי על אדום דכתיב בו יכרסמנה חזיר מיער, ונקרא חזיר לפי שעתיד הקב"ה להחזירו לעתיד לבוא. וכן כתב החת"ס, תורת משה פ' ראה, בד"ה את החזיר. – ודבר זה מבואר במדרש ויק"ר שמיני סוף פרשה י"ג, למה נקרא שמו חזיר, שמחזרת עטרה לבעלי הה"ד ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, וכע"ז במדרש קהלת פ"א כ"ח, שעתיד להחזיר הגדולה והמלכות לבעלי'. ואולם באוה"ק פ' שמיני פי"א ב', שהחזיר לעת"ל יעלה גרה ויחזור להיות מותר, ועיין בשו"ת רדב"ז ח"ב סי' תתכ"ח, ובמדרש תלפיות, ענף טומאה, ובילקוט הגרשוני ח"ג בסופו.

ע. מאן דיהיב חיי יהיב מזוני.

ובלשון הגמרא, תענית ח' ע"ב, כי יהב רחמנא שובע לחיי יהיב. וזהו מימרא דרבי שמואל בר נחמני שהי' בימיו כפנא ומוותנא (רעב ומגיפה) ואמרי היכי נעביד ניבעי רחמי אתרתי לא אפשר אלא ליבעי רחמי אמותנא וכפנא ניסבול, ועל זה אמר רשב"נ ניבעי רחמי אכפנא – דכי יהב וגו' וברש"י, דליתב שובעא, ומוותנא ליבטל ממילא – דאינו מביא שובעא כדי להמית בני"א אלא כדי שיחיו.

עא. מאן מלכי – רבנן.

לשון המהרש"א ברכות ד' ע"א, ואדברה בעדותיך נגד מלכים, כמ"ש מאן מלכי רבנן, וכן בב"י אור"ח סי' א' ולא נמצא בש"ס, ובדומה בגמרא גיטין ס"ב ע"א, רבנן איקרי מלכים, ובנדרים כ' ע"ב, רבנן איקרי מלאכי השרת.

וע"ד אגב, עה"פ וישלח מלאך (במדבר כ' ט"ז) פרש"י, זה משה, מכאן שהנביאים קרואים מלאכים, ואומר והיו מלעיבים במלאכי האלקים. ועיין אוהה"ק נשא ז' כ"ד, דין אבא למלכא.

עב. מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל.

מאמר העולם, ובשור"ת חוט השני סי' קי"ב ב', כתב הלשון "מה שיעשה הזמן יעשה השכל, ובדומה יש מאמר החכם, מובא בכת"ר י"ט, דכ"ה, יש מה שיעשה הזמן יורה השכל, הקדם השכל לזמן, ותנצל מכל נזק וזעם. ובתולדות יצחק לזקנו של הבי"ב בפ' וישב כתב שהמנחמים אומרים לאבלים: מה שיעשה הזמן יעשה השכל.

עג. מחזיק באזני כלב ומתערב על ריב לא לו.

ובלשון הפסוק משלי כ"ו י"ז, מחזיק באזני כלב עובר מתעב"ר על ריב לא לו.

עד. מיום שחרב ביהמ"ק ניטל טעם בשר וניתן לעצמות.

מובא בפענח רזא, פ' בא.

עה. מנהג ישראל תורה.

בתוס' מנחות כ' ע"ב, הלשון, מנהג אבותינו תורה. וכצורתו מובא בפרדס רש"י, וכן בריטב"א ב"ב פ"א ע"א, ובמט"א סי' תר"י י"א. ובבית יוסף טואור"ח סי' קכ"ח אות ז' כתב הלשון ומנהג ישראל תורה היא, וגם בב"י יו"ד סי' ל"ט, בשם הרשב"א, מנהגן של ישראל תורה היא. – ועוד, בירושלמי פסחים ד' א' ופרד"א מ"ה, וגם ברש"י מגילה כ"ה ע"ב, איתא, מנהג נשים תורה היא. וגם ברמ"א יו"ד סי' שע"ו ס"ד בשם מהרי"ל כ' ומנהג אבותינו תורה. וע"ד אגב, כ' הרשב"א בתשובה סי' ט', כל דבר שיש בקבלה בפי הזקנים והזקנות יש בו סמך ומקור.

עו. מנהג עוקר הדין.

בלשון השו"ע חו"מ סי' רל"ב סעיף י"ט, מנהג מבטל הלכה, ומסיים שם, ודוקא מנהג ותיקון,

אבל מנהג שאין לו ראי' מן התורה אינו אלא כטעות בשיקול הדעת.

ודרשי רשומות נתנו על זה המאמר רמז צחות במ"ש בגמ' ע"ז נ"ד ע"ב, הרי שגזל סאה של חיטים וזרעה בקרקע "דין הוא" שלא תצמח, אלא "עולם כמנהגו נהוג" והולך, ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין, הרי שבא וכו' "דין הוא" שלא תתעבר, אלא "עולם כמנהגו נהוג" והולך, ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין, רואין מזה שגם בהנהגת העולם, מנהג עוקר הדין.

עז. מעשה אבות סימן לבנים.

מאמר העולם. וכעין זה באבע"ז בראשית י"ט ח', כמעשי אבות יעשו בנים. ובדומה בגמ' סוטה ל"ד ע"א, מזה האבנים האלה לכם וגו', סימן לבנים שעברו אבות את הירדן. וכן בדומה בתנחומא לך, וברמב"ן לך י"ב ו' – ולהעיר שהר"ת של זה המאמר הלא הוא האותיות של הס"מ, וביארו בספרים שאם שמו מהופך ולא כסדרן בזה יש כוח לנצחו, וכן נמצא בפסוק אתה סתר לי מצר תצרני, וכן בלשונו של יעקב אבינו, לית אנא מוביד סבריי מן ברייא. והבן. והמאמר כצורתו מובא במהרש"א חגיגה ה' ע"ב ובמהרש"א ע"ז ח' ע"ב, ובשאלת יעב"ץ ח"א סי' ע"ה.

עח. משנה מקום משנה מזל.

בגמ' ב"מ ע"ה ע"ב וכן בירושלמי שבת ו' ט', הלשון, דביש לי' בהאי מתא ולא אזיל למתא אחריתי וכו' שנוי המקום גורם, ובס' שעשועים ב' י"ט, הלשון, המשנה את מקומו ישנתה מזלו. וכעין זה

עט. מתוך שבחו בא לידי גנותו.

לשון האלפס מס' שבת, פ' במה מדליקין, ובגמ' ב"ב קס"ד ע"ב, הלשון, לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי רעתו, וברש"י, בא לידי רעתו, לידי גנותו, מתוך שמרבין בשבחו מזכירין שם גנות שבו. וגירסת הר"ף אל יספר אדם בשבחו של חברו, ובזוה"ק ויחי, דף רל"ב ע"ב, הכי תנינן מאן דמשבח לאחרא אצטריך לשבחא לי' כפום יקריה, וכפום יקרי' הכי אצטריך שבחי', ותנינן מאן דמשבח לאחרא בשבחא דלית בי', הוא גלי גנותי וצבי לגלאה לי' – "דמגו שבחי' אתי לגנותיה", ועיי"ש בדרך אמת, וע"ז אמרו הדרשנים שלכן אחכו"ל מקצת שבחו בפניו, כי המקצת השני הוא כבר "גנותו" ודפח"ת.

פ. מצוה שבאה לידך אל תחמיצנה.

ברש"י שמות י"ב י"ז בשם מכילתא, ושמרתם את המצות, – כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוות, אלא אם בא לידך עשה אותה מיד. ובגמ' יומא ל"ג ע"א, אין מעבירין, פרש"י במכילתא ושמרתם את המצות, קרי בי' את המצות, לא תמתין לה עד שתחמיץ ותיישן. ובדומה, גמ' פסחים ד' ע"א, זריזין מקדימין למצות, ובספר חסידים סי' תנ"ט כתב, וכן דרשו חכמים אם באה מצוה לידך אל תניחנה להחמיץ, ובס' משיבת נפש עה"ת ע' קצ"ו, כתב הלשון כיון שהגיע מצוה לידך אל תחמיצנה.

פא. נייתי ספר ונחזה.

בלשון הגמרא, קידושין ל' ע"א, ובשבת מ"ט ע"ב, ניתי ספר תורה ואימנינה.

פב. סוף גנב לתליה

לא נמצא זה הלשון, ובמדרש קה"ר פ"ז מה. אות כ' מדבר בליסטים, לקיש לסטים בכיר לצלובים, כלומר, האחרון שבגנבים הוא הראשון לתליי'. ובבן סירא פ"ב איתא, הולך רכיל ולומד לשונו לדבר שקר, בוז יבוזו יותר מהגנב, וסוף שניהם לתלי'.

פג. סוף מעשה במחשבה תחילה.

לשון הפיוט בלכה דודי. ובחז"ל בהקדמה כ' תחילת המעשה סוף המחשבה. ובכוזרי סוף מ"ג, כ' תחילת המחשבה סוף המעשה. ובירושלמי סוטה פ"ה, הלשון, החכם הזה עד שהוא בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו. וזהו כעין "איזהו חכם הרואה את הנולד". ובצורר המור פ' ואתחנן כ' אין התחלה בלא סוף.

פד. סכין מסוכן ביד חכם, וכ"ש ביד שוטה.

מובא בספר התשבי, ערך סכין.

פה. סתם מקשן עם הארץ – ויש בלשון סתם עקשן עם הארץ.

מובא בשו"ת חות יאיר סי' רי"ט, הגהות היעב"ץ במבוא התלמוד, דף מ"ה. ושם כ' אומרים סתם מקשן ע"ה ור"ל שאם הי' יודע לא הי' מקשה. והמכוון בזה שעושה עצמו כאינו יודע כדי לעמוד על השורש והאמת. ובתוס' ר"ה דף כ"ו ד"ה אקרי, כתב בתוה"ד, שטות להקשות וקל להבין. ובעי"ז בפסחים פ"ד ע"א, דרמי לך הא לא חש לקמחי', פי' מי ששאל לך קושיות כאלו אין מבחין בין טוב לרע.

פו. עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות.

מאמר העולם, ולא נמצא בצורתו. ובעין זה איתא בספרי, דברים א' א', עתידה אר"י להיות מתרחבת ועולה מכל צדדי' כתאנה, ושערי ירושלים עתידין להיות מגיעין עד דמשק. ובילקוט שמעוני ישעי' רמז תק"ב בשם פסק"ר, הלשון, עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל, וארץ ישראל ככל העולם כולו. וכלשונו בצורתו נמצא כתוב במלבים, ארץ חמדה, סוף פ' במדבר.

פז. עד מאה ועשרים שנה

זאת הברכה הוא שמברכין לכ"א שיאריך ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים, עד מאה ועשרים שנה. וביסודו הוא נמלץ עפ"י הפ' בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה, פרש"י עד ק"ב שנה אאריך להם אפי'. ובאבע"ז שם כ' יש אומרים שזה קצב כל אדם ואם מצאנו יותר כן מצאנו מעט, רק על הרוב ידבר, ואין זה אמת, כי הנה שם חי שש מאות וכל הדורות אחריו חיו שנים רבות, ובימי פלג חסרו השנים. וברמז נתנו סימן עפ"י הגמ' חולין קל"ט ע"ב, משה מן

התורה מנין, בשג"ם הוא בשר, פרש"י בשגם בגימטריא משה, וכך היו ימי חיי משה, מאה ועשרים שנה.

ולפלא לציין לשון הירושלמי נזיר פ"ז ה"ב, למאה ועשרים שנה (גוף האדם אחר מיתתו) חוזר לתרווד אחר רקב, דהיינו שאו אחר ק"כ שנים למיתתו גופו נרקב וחוזר לתרווד אחר רקב, לכף אחת עפר, וכנראה שמיירי בבשרו של אדם כלשון הכתוב בשגם הוא בשר, ולא מדבר מעצמותיו, כי הלא מצאו בקברות עצמות שלימות של הגוף גם אחרי אלפים שנה ויותר. ולציין ממדרש (מובא במכלול) ברית כרותה למת שאינו מתקיים יותר מק"כ שנה.

ועוד זאת כמובן שכל זה הוא חוץ העצם לזו שאינו נרקב לעולם, ועל ידו נזכה לתחיית המתים.

פח. פשוט נבילתא בשוק – ואל תצטרך לבריות.

תחילת המאמר נמצא בגמ' פסחים קי"ג ע"א, ומסיים – ושקיל אגרא ולא תימא כהנא אנא וגברא רבא אנא – והמאמר, ואל תצטרך לבריות, נזכר באותו דף במאוחר, עשה שבתך חול, ואל תצטרך לבריות. וגם בגמרא שבת קי"ח ע"א, ובבא בתרא ק"י ע"א איתא, לעולם ישכיר אדם עצמו לע"ז ועבודה זורה לזו ואל יצטרך לבריות, כדאמר לי' רב לרב כהנא, נטוש נבילתא בשוק ושקול אגרא, ולא תימא גברא רבא אנא וזילא בי מילתא, ועיין בירושלמי ברוכת פ"ט ה"ב, ובסנהדרין פ"א ה"ב.

פט. פתחו לי פתח כחודה של מחט – ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם.

חצי המאמר הראשון נזכר בשהש"ר פ"ה ג', ומסיים ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרנות נכנסות. ובפסיקתא רבה ט"ו ו', הלשון "בחרירה של מחט". – וכל המאמר כלשונו בצורתו, מקורו בסידור, בסדר התשליך מהחיד"א, ובסידור יעב"ץ בשם גורי האריז"ל, ומובא גם בתפא"ש פ' ויצא. ובעין זה בלשון הגמרא עירובין נ"ג ע"א לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית.

ושמעתי לפרש בשם הרה"ק מסאטמאר זצ"ל הלשון כפתחו של אולם ולא של היכל, כי האולם הי' צריך להיות כל זמן פתוח, אבל ההיכל הי' הרבה זמן סגור ומסוגר כלשון הפסוק, וכאן מבטיח הקב"ה שאפתח לכם פתח שיהי' פתוח לעולם והבן, ובזוה"ק אמור צ"ה ע"א, פתחו לי פתחא כחודא דמחט, ואנא אפתח לכוון תרעין עלאין, זהו מקור הכי קרוב ונכבד.

צ. צדיק גוזר והקב"ה מקיים.

לא נמצא בש"ס, ובלשון הגמ' מו"ק ט"ז ע"ב, הקב"ה גוזר וצדיק מבטלה, ובעין זה בגמ' שבת נ"ט ע"ב, וכתוב בהו בצדיקים (איוב כ"ה כ"ח) ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור, ובזוה"ק בהקדמה דף י' ע"א, קב"ה גוזר גזר דין אוף הכי משה גזיר גזר דין ואתקיימו, ותו דקב"ה גוזר גזרין וצדיקא דישאל מבטלין לון דכתיב צדיק מושל ביראת אלקים. וכצורתו מקורו במשלי ישראל אות ד"א תתק"מ.

צא. צפרא דמרי טב.

מובא בספר חסידים סי' י"ח, ובשו"ע או"ח סי' פ"ט, ובמכלול המאו"פ כתב, ומסורת בידינו שכן נהג הבעשטה"ק בכל בוקר כשקם ממטתו ורחץ ידיו, קרא צפרא טבא למרי, ואמר כי מימרא זו מסוגל להתקשר עם רבון העולמים.

צב. צרת רבים חצי נחמה.

בלשון החינוך מצוה של"א, מביא, צרת רבים נחמה. וכן במהרש"א גיטין נ"ח ע"א ד"ה ועלי' קונן ירמ"י. ובעין זה במדרש דב"ר ב' כ"ב כל צרה שאינה של יחיד אינו צרה, וכצורתו מובא בס' מלאכת מחשבת תבוא. ועוד שם, טובת רבים חצי יגון – וביוספיץ פכ"ב כ' ברעת השונא ימצא האישי חצי נחמה.

צג. קבל את האמת ממני שאמרה.

ברמב"ם הקדמה לשמונה פרקים, הלשון, שמע האמת ממני שאומר. ויש שצינו בדמיונו מגמ' סנהדרין ק"י ע"ב, אסור למקרי בספר בן סירא, עכ"ז מילי מעליותא דאית בי' דרשינן. ובצורתו במשלי חכמים ד"ט ס"ט, ומסיים – ואל תכסה עין השמש בכברה.

צד. קול המון כקול שד-י.

בלשון הפסוק מ"א י"ח מ"א, קול המון. וביחזקאל א' כ"ד, כקול שד-י, ודניאל, וקול דבריו כקול המון. ולפלא להעתיק מ"ש בס' משנת חכמים, סי' רע"ז, וז"ל, וראה זה מצאתי ראיתי מאמר נפלא, שאמר רבי לתלמידיו, צאו וראו אם המת ההולך במיטה ההוא הולך נכחו לגן ה' או לגיהנם, אמרו לו במה נדע כי יירש ג"ע או גיהנם, ויען ויאמר, שימו לבבכם אל המספרים אחר מיטתו אם טוב ואם רע, ואז בקל יבחן ההולך לאור באור החיים והיורד לדין בשאול ואבדון, והיינו כעין מה שאמרו, "קול המון כקול שד-י".

צה. קודשא בריך הוא חדי בפלפולי דאורייתא.

מאמר העולם. ובעין זה במגיד משרים, ויקהל, אור לר"ח ניסן.

צו. רצונו שלא אדם זהו כבודו.

זה הלשון מובא בספר חסידים סי' קנ"ב, וכן בש"ג על תוס' קידושין דף ל"א. ובירושלמי פאה א' ה"א, הלשון רצונו היא כבודו. ובדומה בגמרא נדרים כ"ד ע"א, כלום אמרת אלא בשביל כבודי, זה הוא כבודי. ויש במדרש הביאור, בראשית י"ח ה' עה"פ כן תעשה כאשר דברת, מכאן שכבוד אדם רצונו (עיין בתורה שלימה, על אתר).

צז. רשעים מלאים חרטה.

זה הלשון מובא בשבט מוסר פכ"ה, ובר"ח שער היראה פ"ג בשם ספר חסידים, ובאברנאל ש"ב י"ג ט"ו, ובס' בעש"ט, פ' תולדות יעקב, ועיין בגמ' נדרים ט' ע"ב, וכשהן מטמאין ורביץ

עליהן ימי נזירות מתחרטין בהן ונמצאו וגו' עיין רש"י שם. וכן מובא זה המאמר בפי' רבינו המכירי (מח"ס סדה"י) בפי' על קהלת פי"א פ"ט וכן בספר התניא פי"א מביאו בשם חז"ל.

צח. שאלת חכם חצי תשובה.

מובא בשו"ת חות יאיר סי' ק"י, ובמגדל עוז ה' תשובה פ"ה, ושו"ת ר"מ אלשקר סי' מ"ב. ובמבחר הפנינים כתב בלשון "שאלת חכם חצי חכמה".

צט. שוועת עניים אתה תשמע.

הרמב"ם בה' מתנות עניים פ"ו ה"ג כ' והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר שוועת עניים אתה תשמע, וכן כתוב בזה הלשון בטי"ד סי' רמ"ג, ואולם בלשון הפסוק איוב ל"ד כ"ח, כ' וצעקת עניים ישמע. וזה הלשון אנו אומרים בתפילת נשמת – צעקת הדל תאזין תקשיב ותושיע.

ק. שכינה מדברת מתוך גרונו של משה.

זה הלשון לא נמצא בש"ס ובמדרשים. וכלשונו בצורתו מובא ביש"מ פ' אמור, ד"ה עוד נ"ל, ובפ' מטות, וגם במלבי"ם שמות ג' ב' כתב, וחכז"ל בספרי (מטות) אמרו כל הנביאים נתנבאו בכה מוסיף עליהם משה שנתנבא בזה הדבר, ופי' שהיתה שכינה מדברת מתוך גרונו של משה, ע"כ, וכן בנזה"ק על מדרש מטות כ' משא"כ רבינו משה לפי שהי' יכול לכוין כאילו דיבר ה' מתוך גרונו, לכן בצדק אמר זה הדבר אשר צוה ה'. וכעין זה בזה"ק פנחס רל"ב ע"א, שכינתא מדבר על פומיה דמשה, ובתק"ז סוף תיקון ל"ח, משה ידבר והאלקים יעננו בקול, בההוא זימנא משה ימלל בשכינתא הה"ד פה אל פה אדבר בו, וכ"כ במדרש נשא פי"ד י', בקולו של משה הי' מדבר עמו, ובילק"ש שמות רמז ע"ר, הי' אתה לעם מול האלקים, הי' אתה ככלי מלא דיבורים, ובילקוט ראובני סוף יתרו מביא מספר המגיד אשר אזכיר את שמי, והשכינה תדבר בפיך. ובזה"ק משפטים קט"ו ע"ב, פתחו ואמרו רעיא מהימנא פי שכינתא עלאה ותתאדה, דבתרווייהו קב"ה פה אל פה מליל עמך בק"ש... דאתמר בי, רוממות א-ל בגרונו וכו'. ועיין בתפארת ישראל יומא פ"ו סי' כ' מ"ש באורך בזה המאמר.

קא. שני הפכים בנושא אחד.

מובא במו"נ א' ע"ה, יוסף אומץ סי' תקי"ד, צפנת פענח להתולדות בשלח, קפ"ד ע"ב, ועוד.

קב. שקר אין לו רגלים.

מובא באותיות דרבי עקיבא בתחילתו וברש"י משלי י"ב י"ט, ובילקוט בראשית רמז נ', איתא אותיות של אמת בשתי רגלים ושל שקר ברגל אחד, ובצרוור המור בראשית ד', – ממשיך ואומר, ואנו בעוונותינו משימים לו רגלים של ברזל. וכעין זה בגמ' שבת ק"ד ע"א, שיקרא אחדא כרעי' קאי, שיקרא לא קאי.

וכדאי ונכון להעתיק בזה דברי חן שכ' ביש"מ ח"ג בסופו, ליקוטים אבקת רוכל, על המאמר שקר אין לו רגלים, ע"ד הלצה, כי יצה"ר נקרא שקר שמיפה השקר ויצ"ט הוא אמת, והנה

עד"מ מי שיש לו רגלים להלוך ובא לבית איש, וגוער בו האיש, צא מכאן, תיכף יוצא והולך בו, אבל החיגר והקיטע לא יצא אף אם ידחפנו באמת הבנין, רק אם יתגבר עליו להשליכו בכל כוחו. ויש להרחיב המשל, והנמשל מובן מאליו, עכדה"ק ודפח"ח.

קג. שס"ה גידין באדם, כנגד שס"ה מצות לא תעשה.

לא נזכר בגמרא, ומקורו בווה"ק ח"א דף ק"ו ע"ב, ובגמרא מכות כ"ג ע"ב, הלשון, שס"ה מצות ל"ת כנגד ימות החמה, אף גם בתרגום יונתן מוזכר תלת מאה ושתין וחמשא גידין, וקדם עלוי מושבא (הקרים עור על הגידין) ומלי יתה בשרא.

קד. תורה חדשה מאתי תצא.

בלשון הכתוב ישעי' נ"א, תורה מאתי תצא, ולא כתיב "חדשה", ואולם כך הוא הלשון במדרש ויקרא רבה פי"ג ג', אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא, חדוש תורה מאתי תצא. ולפלא להעתיק בזה מש"כ בבני יששכר, חודש סיון מ"ה א"ט, וזל"ק: מרגלא בפומייהו דרבנן קשישאי גם רבותינו במדרשיהם הפסוק כי תורה חדשה מאתי תצא, ובאמת לא נמצא תיבת חדשה בפסוק רק כי תורה מאתי תצא, אבל תתבונן שהרבה ענינים הם בתורה שיש חילוק בין מתיבתא לתאדה למתיבתא עילאה, כעין שדרשו כלת משה חסר כתיב, ובמסורת שלנו היא מלא, ואמרו ע"ז בווה"ק, במתיבתא עילאה הוא חסר, כן י"ל בתיבה "חדשה" שבכאן, שכן היא במתיבתא עילאה, והשי"ת יודע האמת, ודברינו בדרך אפשר, עכלה"ק.

קה. תכלית הידיעה שנדע שלא נדע.

מקורו בס' בחינת עולם לרבי ידיעי' הברדשי י"ג מ"ה, וברומה לו כך הוא לשון הרמב"ם בפ' המשניות, סנהדרין פ"י בתחלתו (וכת החמישית). אין לשום תכלית החכמה לא לקבל כבוד מבנ"א ולא להרויח ממון, ולא יתעסק בתורת השי"ת להתפרנס בה "ולא תהיה אצלו תכלית למוד החכמה אלא לדעת אותה בלבד", וכן אין תכלית האמת אלא שידע שהוא אמת, והתורה אמת ותכלית ידיעתה לעשותה.

קו. תלמידי חכמים מדקדקין על פחות משוה פרוטה.

מובא במהרש"א בב"ב ט"ז ע"ב בשם חז"ל, וכן בחולין צ"א ע"א, ובהגהות רש"ש שם כ' ואנכי בעניתי לא מצאתיו בגמרא ובמדרשים. ובס' החיים, גאולה וישועה סופ"ב כ' כי הקמצא רמו לת"ח שאין פרנסתו מצוי' וצריך לדקדק בפחות משוה פרוטה ולקמץ.

קז. תלמידי חכמים כל אחד מודה לחבירו בין על האמת ובין על השקר.

מובא בפסקי תוס' תענית סי' ח', ועיין שו"ת חת"ס ח"ו סי' ס"ו, פירוש על זה, ובס' דעת תורה ה' שחיטה סי' ד' אות כ"ז, כ' דהכוונה בפסקי התוס' שדרכו להודות ולשבח דברי חבירו בדרך כבוד ולומר דמסתבר טעמי, אבל מ"מ אינו מקבל דבריו וכעין זה בלשון "מודה" במהרש"א ב"ב צ"א ע"ב, דמודי להון נפל בידיהון, דהיינו דמתניף להון. – ובשם הגאון מקאזשאקלאוו זצ"ל בעל ארץ צבי, נאמר, לפי הגמ' פסחים ק"ב ע"א, אם בקשת ליחנך

היתלה באילן גדול, דהיינו אם רוצה שיתקבלו דבריו תולה אותו המאמר בשם אדם גדול, ועתה אם אחד ילך וישאל זה הגדול אם אמת הוא הדבר מה שאמרו בשמו, אז כדי שלא יתבייש חבירו שאמר שקר, יודה לו לחבירו על השקר ויאמר, אמת נכון הדבר שאני הוא שאמרו, ודפח"ח.

קח. אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו.

לא נמצא בש"ס, גם בירושלמי נדרים פ"ג ה"ב לא נזכר דבר זה בין הדברים שנאמרו בדיבור אחד, ועיין אוהחה"ק דברים ל"ג – ומקורות בתיק"ז ריש תיקון ל"ב – ואיהי כלול תרין דבורין אנכי ולא יהי' דאתמארא בדיבור חדא, וכלשונו בצורתו מובא במגדל עוז ה' יסוה"ת פ"א ה"ו.

קט. ברית כרותה ללשה"ר שתתקבל על הלב.

מובא באלשיך קהלת ס"ז, ובמדרש תנחומא, מצורע, הלשון, ברית כרותה להקב"ה כל מי שמספר לשה"ר ילקה בצרעת. והלשון ברית כרותה לשפתים מבוא בגמ' מו"ק י"ח ע"א, סנהדרין ק"ב ע"א, ובמדרש במ"ר י"ח ה'.

קי. כל ישראל בחזקת כשרות.

לא נמצא בש"ס, ומקורו ברמב"ם הל' קידה"ח פ"ב ה"ב, ובהל' עדות פ"א ה"ג כתב, כל ת"ח בחזקת כשר עד שיפסל, כל עם הארץ בחזקת שהוא פסול עד שיוחזק שהוא הולך בדרכי הישרים.

קיא. כולו חייב זכאי.

לא נמצא בש"ס, ועיין בגמ' סנהדרין י"ז ע"ב.

קיב. אתרוג המורכב פסול.

לא נמצא בש"ס, ומקורו בשו"ת מהר"ש אלשיך סי' ק"י. ובשו"ת רמ"א סי' קכ"ו. ולפלא שאין הרמ"א מזכירו בשו"ע, ועיין בתשובת רמ"א סי' קי"ז שיוצא בדיעבד. ועיין בשו"ת אבני נזר חו"מ סי' קט"ו שכ' שהחזוה מלובלין זצ"ל לא חשש למורכב שהב"ח מתירו.